

Boraginaceae Juss. Fəsiləsindən Azərbaycan Florası Üçün Yeni Olan İki Növü

V.N. Kərimov

AMEA-nın Botanika İnstitutu, Badamdar yolu, 40, Bakı AZ1004, Azərbaycan;
E-mail: vuqarkerimov@mail.ru

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan florası üçün yeni olan və Göyzəbankimilər (*Boraginaceae* Juss.) fəsiləsinə aid olan iki növ, *Anchusa officinalis* L. və *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop. növləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: Flora, yeni növ, fəsilə, herbari, *Boraginaceae* Juss. *Anchusa officinalis* L., *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop.

GİRİŞ

“Флора СССР” (1953), “Флора Азербайджана” (1957), və “Флора Кавказа” (1967) çoxvildliklərinin müvafiq cildlərində, həmçinin bu əsərlərin nəşrindən keçən 50-60 ildən çox müddət ərzində dərc olunmuş əsərlərdə *Anchusa officinalis* L. və *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop. növlərinin Azərbaycan florasında olmaları barədə heç bir məlumat verilmir. 2012-2016-cı illərdə Rusiya Elmlər Akademiyasının V.L.Komarov adına Botanika İnstitutunun Herbarisində (LE) aparılan elmi tədqiqat işləri zamanı tədqiq olunan herbarilər arasında Azərbaycan Respublikasından toplanılmış, lakin heç bir ədəbiyyat məlumatlarında floramız üçün göstərilməyən iki növə, *Anchusa officinalis* L. və *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop. növlərinə aid herbarilər müəyyənləşdirilmişdir. Herbari nüsxələrinin doğruluğu və adı çəkilən növlərə aidiyyətliyi təsdiqləndikdən sonra, biz həmin növlərin Azərbaycan Göyzəbankimilərinin siyahısına daxil edilməsinə qərar verdik.

NƏTİCƏLƏR

1. *Anchusa officinalis* L. “Флора Азербайджана” (1957) əsərində *Anchusa* cinsinin Azərbaycanda cəmi bir növü, *A. italica* Retz. (*A. azurea* Mill.) növü ilə təmsil olunduğu göstərilirdi. A.A.Qrossheymin “Флора Кавказа-1967” əsərində isə bu növlərin sırasına daha bir növ, *Ancusa angustissima* C.Koch (*Anchusa incana* Ledeb, *A.gmelinii* var.*armeniaca* Kusn.) növü də əlavə olunmaqla bu say ikiyə qaldırıldı. 2015-ci ildə V.L.Komarov adına Rusiya Botanika İnstitutunun Herbari Fondunun (LE) Qafqaz şöbəsində işləydiyimiz vaxt, *Boraginaceae* Juss. fəsiləsinin *Anchusa* L. cinsinə aid herbari nüsxələri arasında, 20.IV.1898-ci ildə B.Levin tərəfindən Azərbaycanı, daha doğrusu Lənkəranın (indiki Astara rayonunun) Kajuba kəndindən toplanılmış bir

herbari nüsxəsi diqqətimizi cəlb etdi. Herbari nüsxəsinin üzərində həmin növün floramızda təmsil olunmayan *Anchusa officinalis* L. növü olduğu göstərilmişdir (şəkil 1). Həmin herbari nüsxəsinin həm özüm, həm də mərhum Rudolf Vladimiroviç Kamelinlə birgə diqqətlə analiz etdikdən sonra bu herbari nüsxəsinin doğrudan da *A.offisinalis* növünə aid olduğu təsdiqləndi. Adı çəkilən növ floramızda təmsil olunan və ona morfoloji cəhətdən daha yaxın olan *Anchusa italica* növündən həm ümumi görünüşü və eremlərinin forma və ölçüsü ilə, həm də çiçək taclarının forma və ölçüsü ilə də fərqlənir. Sonuncu əlamət, tacın ləçəklərinin *A. İtalica*-da nəlbəkişəkilli formada və qaidədən sərbəst-yəni ki, əsasən qədər bölümlü olması, *A.officinalis*-də isə tacın qıfşəkilli forması və ləçəklərin yarıya qədər bölümlü olması, digər yarısının isə sanki bütöv boru əmələ gətirən formada olması bu iki növü təbiətdə bir-birindən asanlıqla ayırmağa imkan verir.

***A. officinalis* L.** 1753, Sp. Pl. :133; М.Попов 1953, Фл. СССР 19:304; Гроссг. 1967, Фл. Кавк. 7:266; Добрачаева 1981, Фл. Евр. ч. СССР 5:148;
- Dərman sümürgənotu.

İkiillikdir. Gövdəsi hündür, 40-100 sm olur, kənarlı, aralı və kifayət qədər uzun, lakin seyrək tükcüklüdür, yaşılmıtlı, yuxarıdan adətən budaqlıdır; yarpaqları kənar boyunca adətən dalğalı, elə bil ki, bucaqlı-dişcikli, enli lansetşəkilli və ya lansetşəkillidir, uzunluğu 5-10(12) sm, eni isə adətən 1 sm-dən çox olur, kifayət qədər zərif, yumşaq, yaşılmıtlı, yuxarı hissədə kiçik ağ qabarcıqların üzərində oturan əyilmiş qıllardan aralı seyrək tükcüklüdür, itidir, aşağıdakılar az-çox uzun saplağa dartılmışdır, yuxarıdakılar isə oturaq, hətta bir az gövdəni əhatə edəndir. Çiçəkqrupu süpürgəşəkilli, az-çox iridir, xırda lansetşəkilli-xətvəri kiprikli çiçəkalıtlıqları var; qıvrımları əvvəl sıx, başcıqlı olur, sonradan isə düzələrək boşalır, uzunluğu 10 sm-dək olur, kasacıq demək olar ki, oturaqdır, çiçəklənmə zamanı uzunluğu 5-7 mm, yarısına qədər lansetşəkilli iti paylara bölümlüdür, meyvə yetişdikdə isə enli yumurtaşəkilli, kisəşəkilli, bozulumsuz uzun

qılıldır; çiçək tacı bənövşəyi, kifayət qədər iridir, borucuğu bir az və ya 1,5 dəfə kasacıqdan uzun olaraq yumurtashəkilli hissələri var; sütünucq kasacıqdan kənara çıxır; fındıqçalar çəpəki yumurtashəkilli, uzunluğu 4 mm, boz, iti eninə qırıqlı və xırda nöqtəli-qabarcıqlıdır.

Rusiya EA Botanika institutunun Herbariumunda (LE) 1898-ci ildə Lənkəranda ("Ленк. У.") yığılmış və *Anchusa officinalis* L. kimi təyin edilmiş (bu düzgün təyinatdır) nüsxə aşkar edilmişdir. Bu növün Qafqazda təbii arealı şimali Qafqazın qərb hissəsində (Stavropol) yerləşdiyindən onun Talışda rast gəlməsini adventiv halda ehtimal etmək olar. Bu fikri M.Popov da qeyd etmişdir: "Тал. (очен редко, занесено)

Tipi: Avropadan təsvir olunub ("ad *Europae ruderata*, vias, agros").

Çiçək: VII-VIII, meyvə: VIII-IX.

Coğrafi tipi: Cənubi Avropa-Qafqaz Azərbaycanda adventiv bitkidir.

Qafqaz: Şimali Qafqaz (qərbi)

Azərbaycan: Lənkəran-Astara, Kajuba kəndi.

2. *O. caucasica* Levin ex M.Pop. М.Попов 1953, Фл. СССР 19:231; М.Попов 1953, Список Герб., Фл. СССР 12:34 n° 3562; Халилов 1957, Фл. Азерб. 7:206; Гроссгейм 1967, Фл. Кавк. 7:290 - *O. stellulata* var. *kubanica* N.Pop. 1912, Тр. Тифл. бот. сада, 12, 2:156. - *O. stellulata* auct. non Waldest. et Kit. 6 Lebed. 1847, Fl. Roos. 3:123; Boiss. 1879, Fl. Or. 4: 201.

Şəkil 2. *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop.

Çoxillik, boz qılıcqlarla örtülü, çoxsaylı, əyilib qalxan və ya dikduran, 20-40 sm hündürlükdə, seyrək tüklərlə örtülü gövdələrə malik bitkidir. Qılıcqların çıxdığı qabarcıqlar-fırlar ulduzşəkilli formada olub, qısa tüklərə malikdir. Yarpaqları oturaq, xətvəri kürəkşəkilli. dar və bükülmüş şəkildə və yaxud nisbətən enli, dar-lansetvari formalı, dikduran qılıcqlarla örtülüdür. Qıvrımları gövdənin təpəsində

bir və ya iki ədəd olub, meyvə yetişdikdə 15 mm-ə çatan, ağ və ya boz qılıcqlarla örtülü, kasacıq yarpaqları isə xətti formalı və itiucudur. Tacları 30 mm uzunluqda, çöl tərəfdən çıpaq, ağımtıl-sarı rəngli, getdikcə tünd qara qırmızı rəng alan, eyniləri 3,5 mm uzunluqda, itiuculu, uzunsov formalı və hamar səthlidir.

Çiçək: VI-VI, meyvə: VI-VII.

Tipi: Kubandan təsvir olunub: Lektotipi: "Kuban prov., in cacumine m. Baranacha, in rupes-tribus, 30.V.1907, N.Bush et B. Kolotow" ("Kuban əyaləti, Baranaxi dağının yüksəkliyi, qayalıq, 30 V 1907, N.Bush və B. Kolotov"-LE).

Cöğrafi tipi: Ön Asiya-Qafqaz.

Ümumi yayılması: İran, Kiçik Asiya, Kolxida.

Qafqazda: Ön Qafqaz, Dağıstan, Qərbi, və Şərqi Zaqafqaziya.

Azərbaycanda: Böyük Qafqaz, (Quba və şərqi).

ƏDƏBİYYAT

Гроссгейм А.А. (1967) Род *Anchusa* во флоре Кавказа. М.: АН СССР, 2. Т. VII: 266-267.

Гроссгейм А.А. (1967) Род *Onosma* L. во флоре Кавказа. М.: АН СССР, 2. Т. VII: 286-290.

Кадыров М.Г. (1957) Род *od Anchusa* во флоре Азербайджанской ССР. Баку: АН Азерб. ССР, VII: 170-173.

Попов М.Г. Новые Бурачниковые / Бот. мат. Герб. БИН АН СССР. М.-Л.: 1951, с. 304-340.

Попов М.Г. (1953) Род *Anchusa* во флоре СССР. М.-Л., XIX: 298-311.

Попов М.Г. (1953) Род *Onosma* во флоре СССР. М.-Л., XIX: 184-231.

Попова Т.Н. (1979) Оносмы (*Onosma* L.) секции *Onosma* Крыма и Кавказа. *Новости сист. выш. раст.* (Л.), 15: 203-212.

Попова Т.Н. (1989) Новый вид рода *Onosma* L. (*Boraginaceae*) из Закавказья. *Новости сист. выш. раст.* (Л.), 26: 132-135.

Халилов Э.Х. (1957) Род *Onosma* L. во флоре Азербайджанской ССР. Баку: АН Азерб. ССР, VII: 202-2017.

Два Новых Для Флоры Азербайджана Вида Из Семейства *Boraginaceae* Juss.

В.Н. Каримов

Институт ботаники НАН Азербайджана

В результате проведенных исследований были определены два новых для флоры Азербайджана вида: *Anchusa officinalis* L. и *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop., относящихся к семейству Бурачниковые (*Boraginaceae* Juss.).

Ключевые слова: Флора, новый вид, семейство, гербарий, *Boraginaceae* Juss. *Anchusa officinalis* L., *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop.

Two New Species From the *Boraginaceae* Juss. Family Of The Azerbaijan Flora

V.N. Karimov

Institute of Botany, Azerbaijan National Academy of Sciences

As a result of the studies, two new species - *Anchusa officinalis* L. and *Onosma caucasica* Levin ex M.Pop. belonging to the family *Boraginaceae* Juss. were identified for the Azerbaijan flora.

Keywords: Flora, new species, families, herbarium, *Boraginaceae* Juss. *Anchusa officinalis* L., *Onosma caucasica* Levin ex. M.Pop.